

Florek, Marek / Zakościelna, Anna

Wyniki badań ratowniczych na stanowisku 6 w Złotej, pow. sandomierski, w latach 2002-2004

Archeologia Polski Środkowowschodniej 8, 41-56

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAREK FLOREK, ANNA ZAKOŚCIELNA

WYNIKI BADAŃ RATOWNICZYCH NA STANOWISKU 6 W ZŁOTEJ, POW. SANDOMIERSKI, W LATACH 2002-2004

WSTĘP

Stanowisko nr 6 w Złotej, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie (AZP 90-73/6) obejmuje fragment kulminacji wąskiego garbu lessowego między dolinami Wisły i Życi (Polanówki), w nomenklaturze ludowej określanej nazwą „Kwaczała”. Garb ten od strony SW kończy się cyplem, na którym znajdują się odkryte i badane jeszcze w okresie międzywojennym stanowiska Złota „Grodzisko I” i Złota „Grodzisko II”. Sama nazwa „Kwaczała” pochodzi od znajdującego się tutaj dużego kopca ziemnego o podstawie ok. 12 x 16 m i wysokości ponad 2,5 m, usytuowanego nieco poniżej kulminacji garbu od strony doliny Wisły. Według lokalnej tradycji ma być on mogiłą rycerza o imieniu Kwaczała poległego w czasie najazdu tatarskiego na Sandomierz, bądź też miejscem pochowania zabitych przez niego Tatarów. Kurhanowi temu, podobnie jak kilku innym usytuowanym w odległości do kilkunastu kilometrów od Złotej, w miejscowościach Gorzyczany, Święcica i Leszczków, przypisywana jest też funkcja tzw. kopców wiciowych, na których palono ognie wzywające na wiece, bądź ostrzegające o niebezpieczeństwie (M. Florek 2004). Współcześnie otoczenie kopca zajmują prawie w całości sady, w większości założone w latach 80. XX wieku. Pas pól ornych znajduje się jedynie na południowy zachód i południe od kopca, którego nasyp jest od tej strony wyraźnie podcięty przez orkę wzdłuż przebiegającej tu miedzy.

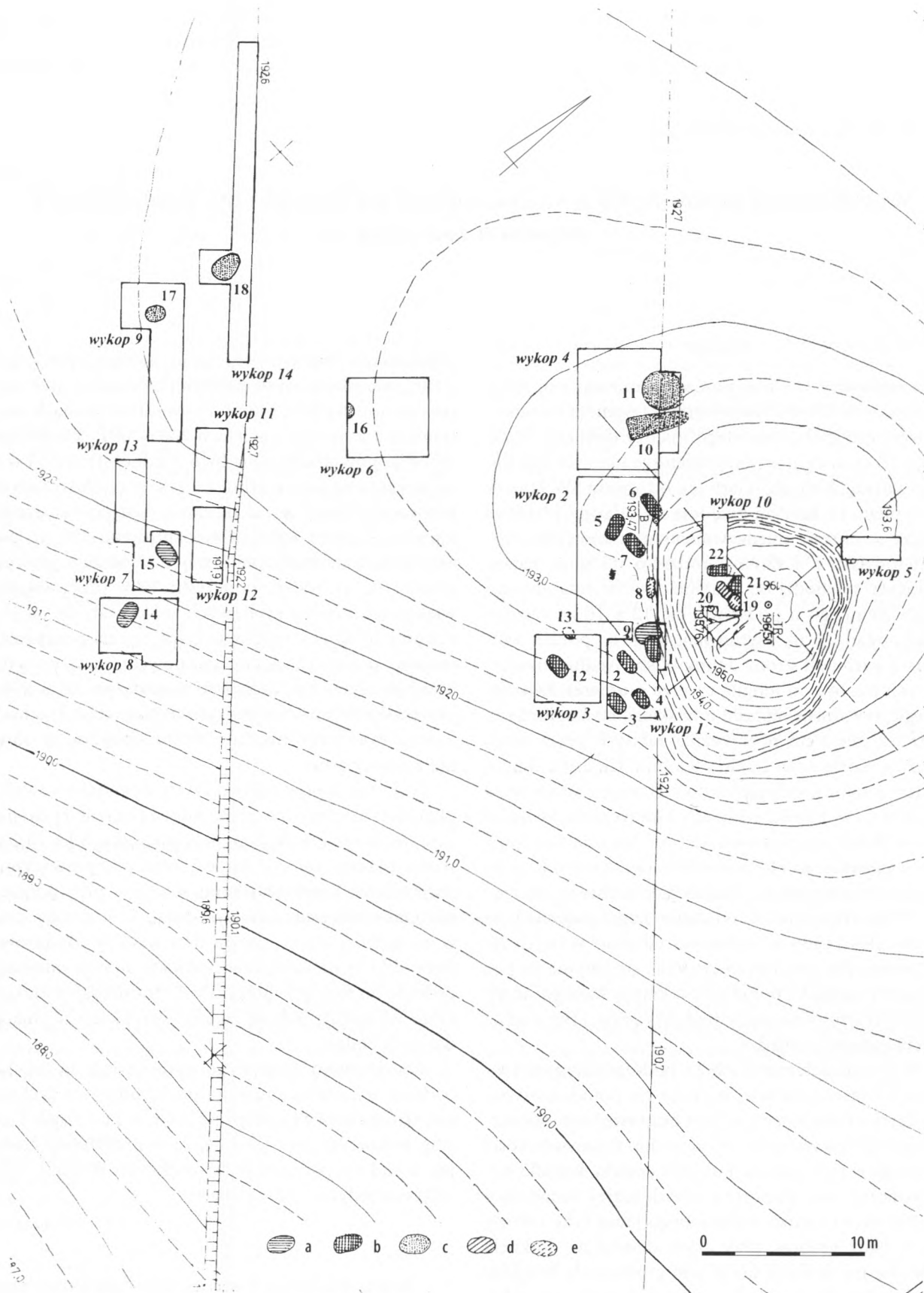
W początkach marca 2002 r. podczas rutynowej inspekcji konserwatorskiej na polu po południowo-zachodniej stronie kopca, w jego bezpośrednim sąsiedztwie, zaobserwowano na powierzchni fragmenty kości ludzkich, w tym zuchwę i ułamki czaszki, kawałki kości kończyn oraz paciorki z muszli małży, świadczące o istnieniu tu bardzo zniszczonego przez orkę i erozję grobu bądź grobów, przy czym destrukcja dotknęła zapewne już dolnych partii jam grobowych. Względy te zdecydowały o natychmiastowym podjęciu badań ratowniczych, którymi objęto w pierwszej kolejności najbardziej zniszczoną część stanowiska, tam gdzie na

powierzchni występowały kości ludzkie świadczące o istnieniu niszczonego grobu. Prace ratownicze rozpoczęte wiosną 2002 r. kontynuowano w sezonach wiosennych i jesiennych w latach 2003-2004¹. Usytuowanie wykopów uzależnione było z jednej strony od występowania na powierzchni zabytków ze zniszczonych grobów, z drugiej zaś od aktualnej dostępności terenu. Łącznie w latach 2002-2004 rozpoznano 290 m² powierzchni stanowiska odkrywając 23 obiekty, głównie groby (ryc. 1). Należy podkreślić, że w przeważającej większości dna jam grobowych znajdowały się na głębokości 30-40 cm, w stropie calca, czy na pograniczu warstwy ornej i calca, co powodowało, że zarysy grobów były słabo, bądź zupełnie nieczytelne, zaś w kilku przypadkach całość zachowanych szczątków kostnych i elementów wyposażenia odkryto wyłącznie w obrębie warstwy ornej.

Przy okazji prac ratowniczych wykonano również plan warstwicowy otoczenia kopca (wcześniej dysponowano jedynie wykonanym w początkach lat 70. XX wieku planem samego kopca) oraz przeprowadzono rozpoznanie nasypu kurhanu, najpierw przy pomocy wierceń, następnie zaś wykonując u podnóża oraz w zachodniej części nasypu dwa wykopy sondażowe. Pozwoliło to na uzyskanie pewnych danych odnoszących się do jego przypuszczalnej chronologii i funkcji, które wymagają jednak jeszcze weryfikacji w trakcie dalszych badań.

Przedmiotem niniejszego opracowania są jedynie badania w części stanowiska po południowo-zachodniej stronie kopca (wykopy nr 1-4, 6-9, 11-13), gdyż ten etap wykorzystania tego miejsca w pradziejach został jak dotąd rozpoznany w największym stopniu. Inne odkrycia jedynie sygnalizujemy.

¹ Badania finansowane były przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach i Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w ramach ćwiczeń terenowych studentów Instytutu Archeologii.

Ryc. 1. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Plan sytuacyjno wysokościowy z zaznaczonymi wykopami i odkrytymi obiektami: a – groby kultury ceramiki sznurowej; b – groby kultury mierzanowickiej; c – obiekty osadnicze neolityczne i kultury mierzanowickiej; d – obiekty średniowieczne; e – obiekty nowożytny. Rys. M. Florek.

WYNIKI BADAŃ

Stanowisko nr 6 w Złotej ma charakter wielokulturowy. Poza nie datowanym kopcem, będącym być może reliktem nasypu wielkiego grobowca ludności kultury pucharów lejkowatych z wkopanymi weń młodszymi grobami, dotychczas stwierdzono tu 18 obiektów o zróżnicowanej funkcji i chronologii. Są one pozostałościami osad kultur ceramiki wstęgowej rytej, malickiej i mierzanowickiej oraz cmentarzysk kultur ceramiki sznurowej i mierzanowickiej (ryc. 1).

Pozostałości osadnictwa neolitycznego kultur ceramiki wstęgowej rytej i malickiej reprezentowane są dotychczas wyłącznie przez fragmenty ceramiki i nieliczne wyroby krzemienne z surowca czekoladowego odkryte w obrębie warstwy ornej, w wypełniskach młodszych obiektów i we fragmentarycznie zachowanej warstwie kulturowej. Tę ostatnią stwierdzono jedynie w wykopie nr 6, z którego pochodzi także większość materiałów neolitycznych. Z którąś z wymienionych kultur prawdopodobnie można również wiązać zadokumentowany na poziomie spągu warstwy ornej i nie badany obiekt 16 – kolistą w planie jamę o średnicy 140 cm (ryc. 1).

Z kulturą ceramiki sznurowej można łączyć pewnie obiekt (grób) 15, prawdopodobnie również obiekty (groby) 9 i 14. Groby 14 i 15 odkryto w południowo-zachodniej części zbadanego obszaru, natomiast grób 9 bezpośrednio u podnóża kopca. Ten ostatni tworzył układ stratygraficzny z częściowo wkopanym weń młodszym grobem kultury mierzanowickiej (obiektem 1).

Najliczniejszą grupą rozpoznanych na stanowisku obiektów są groby kultury mierzanowickiej – odkryto ich dotychczas osiem (obiekty 1-7, 12). Wszystkie usytuowane były w bezpośrednim sąsiedztwie kopca, po jego południowej i południowo-zachodniej stronie. Z cmentarzyskiem kultury mierzanowickiej można być może łączyć obiekt 13 – pozostałość niewielkiego, nieznacznie zagłębionego w ziemię paleniska, bez jakichkolwiek konstrukcji kamiennych.

Na zachód i północny zachód od partii stanowiska z koncentracją grobów odkryto cztery obiekty (nr 10, 11, 17 i 18), stanowiące zapewne pozostałość osady kultury mierzanowickiej. Bezpośrednio przy nasypie kopca od strony SW zlokalizowany był obiekt nr 8, o nieokreślonej chronologii, najpewniej nowożytny.

CMENTARZYSKO KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ (OBIEKTY 9, 14, 15)

Trzy zespoły grobowe łączymy z kulturą ceramiki sznurowej: obiekt nr 9 usytuowany tuż przy między

podcinającej nasyp kopca od SSW oraz obiekty nr 14 i 15, zlokalizowane obok siebie w SW części zbadanego obszaru, około 30 m na SW od poprzedniego (ryc. 1).

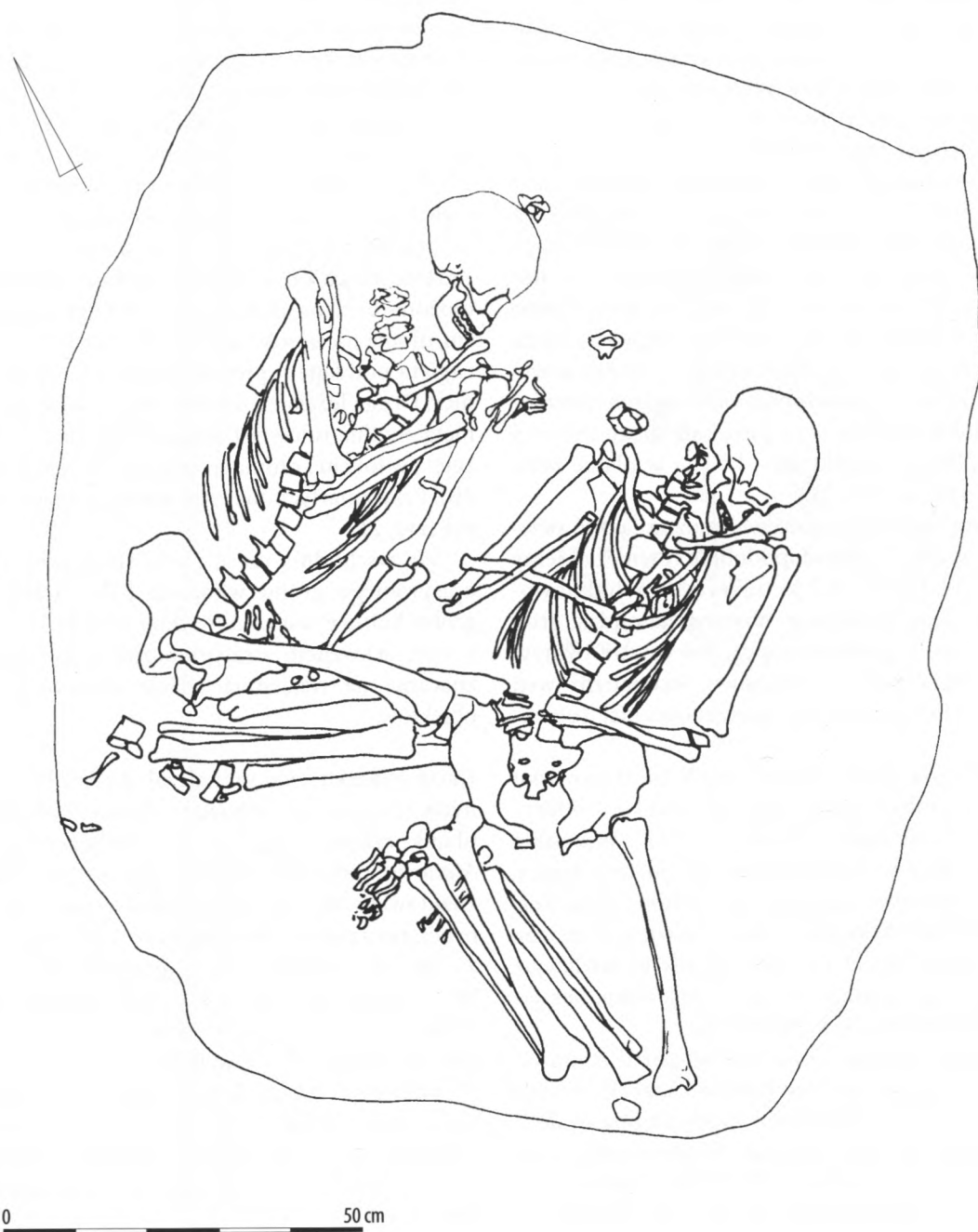
GRÓB (OBIEKT) NR 9 odkryto u podnóża kopca, po jego południowo-zachodniej stronie. Jama grobowa, wypełniona przemieszaną brunatno-żółtą, w stropie brunatno-czarną ziemią, miała w planie kształt owalu o wymiarach ok. 155 x 125 cm, pionowe ścianki i płaskie dno. Głębokość, mierzona od współczesnej powierzchni, wynosiła ponad 150 cm. Na dnie jamy spoczywały szkielety dwóch młodych kobiet zmarłych w wieku ok. 25-30 lat (*Adultus*²), zorientowane wzdłuż osi NE-SW, z głowami od strony NE, w pozycji skurczonej, z silnie podgiętymi nogami (stopy w okolicach miednicy). Zmarła leżąca od strony wschodniej (pochówek 9A) ułożona była na plecach, z prawą ręką zgiętą w łokciu, dłonią na wysokości mostka, ręką lewą opuszczoną i zgiętą pod kątem prostym, z dłonią opartą na miednicy. Druga leżała na lewym boku, z lewą ręką wyciągniętą wzdłuż tułowia i dłonią pod udami, ręką prawą zgiętą w łokciu i dłonią na lewym ramieniu (pochówek 9B). Przy zmarłych nie znaleziono żadnego wyposażenia (ryc. 2).

We wschodnią część partii stropowej wypełniska opisywanego grobu wkopana była zachodnia część grobu kultury mierzanowickiej (obekt nr 1) tworząc z nim sekwencję stratygraficzną wskazującą jednoznacznie na wzajemną relację chronologiczną tych obiektów.

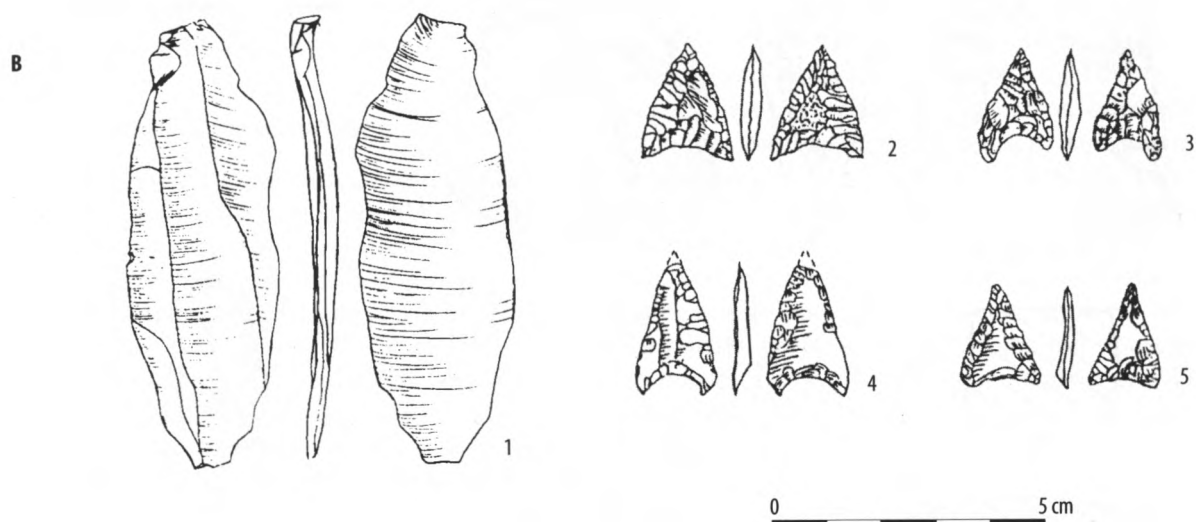
GRÓB (OBIEKT) NR 14 należał do bardziej zniszczonych. Fragmenty szkieletu (kości kończyn, żebra, ułamki czaszki, kręgi, luźne zęby) mężczyzny w wieku *Maturus*, pokawałkowane i wtórnie przemieszczone, znajdowały się na powierzchni pola i w warstwie ornej, tworząc owalne skupisko o wymiarach ok. 200 x 100 cm, rozciągnięte w przybliżeniu wzdłuż osi N-S. Szczątkowy stan zachowania szkieletu oraz przemieszanie kości spowodowane orką uniemożliwiają rekonstrukcję pozycji w jakiej pochowano zmarłego. W północnej części skupiska kości w warstwie ornej znaleziono trójkątny grocik z wciętą podstawą oraz fragment wióra z krzemienia czekoladowego, najprawdopodobniej stanowiące elementy wyposażenia grobu (ryc. 4: 4-5).

GRÓB (OBIEKT) NR 15 zarejestrowany został już w spągu warstwy ornej. Jama grobowa była nieczytelna. Nie-

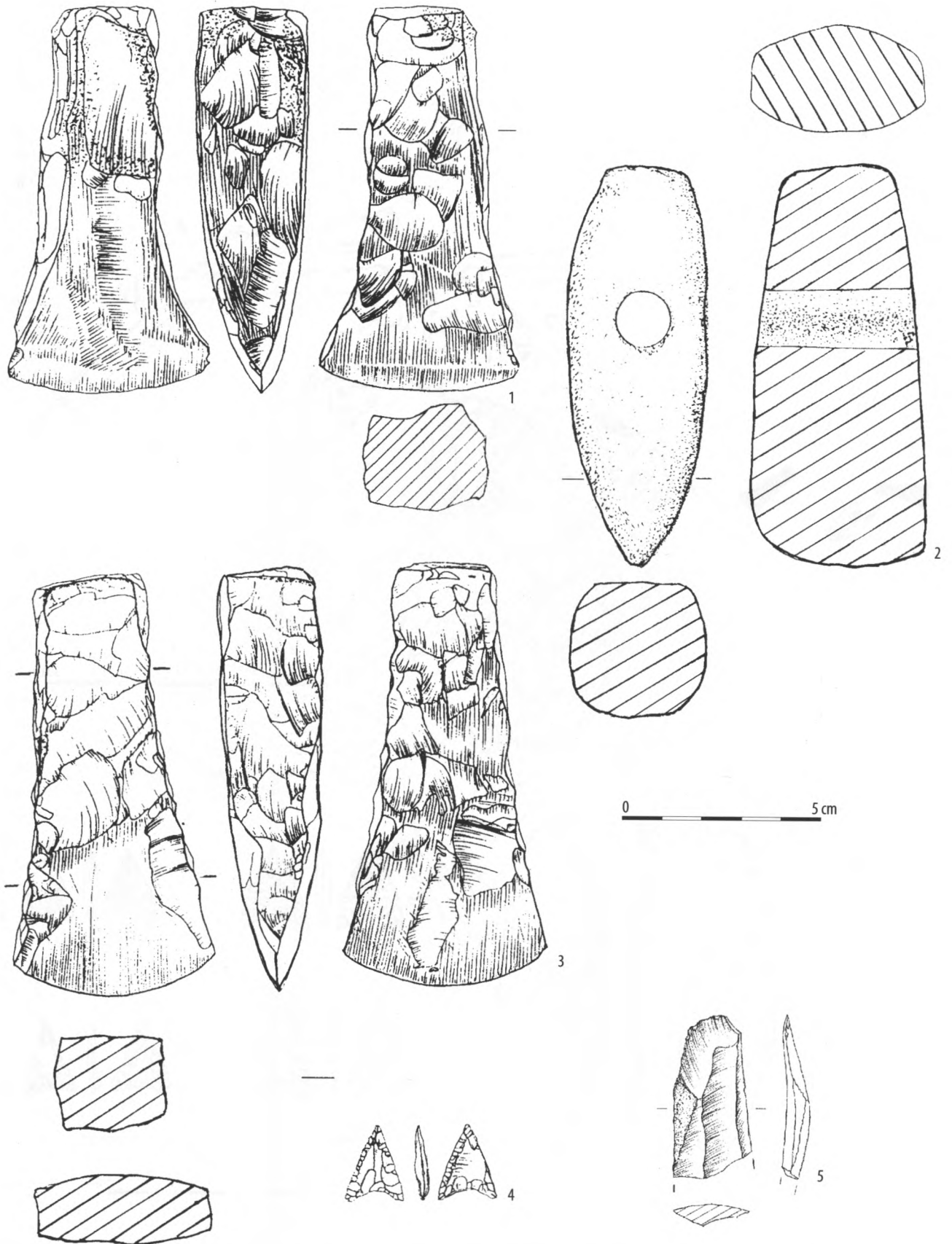
² Analizy antropologiczne wykonała dr hab. prof. UMCS Wanda Kozak-Zychman.

Ryc. 2. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Obiekt nr 9 – grób kultury ceramiki sznurowej. Rys. M. Szeliga.

Ryc. 3. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Obiekt nr 15 – grób kultury ceramiki sznurowej; A – plan pochówku; B – elementy wyposażenia: krzemień. Rys. M. Florek (A) i A. Zakoscielna (B).

Ryc. 4. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Elementy wyposażenia grobów kultury ceramiki sznurowej: 1-3 – obiekt nr 15; 4-5 – obiekt nr 14.
Rys. M. Szeliga /4, 5/ i J. Libera /1-3/.

kompletny szkielet należący do mężczyzny zmarłego w wieku 50-55 lat (*Maturus*), zorientowany w przybliżeniu wzdłuż osi SWW-NEE, głową na SWW, ułożony był na prawym boku, z silnie podkurczonymi nogami, lewą ręką wyciągniętą wzdłuż ciała, natomiast prawą podgiętą, z dłonią na klatce piersiowej. Na prawej kości ramieniowej zachowały się ślady ochry. Szkielet pozbawiony był czaszki. Drobne jej ułamki, w tym prawą kość skroniową z zielonkawym zabarwieniem na wyrostku jarzmowym – zapewne pozostałość po ozdobie miedzianej – znaleziono natomiast na powierzchni w odległości ok. 1 m na północ od pozostałych kości szkieletu. Nie ma jednak pewności czy należą one do osobnika pochowanego w tym obiekcie. Układ miednicy i kręgosłupa, z którego zachowała się tylko część kręgów, sugeruje, że zmarły mógł być do grobu złożony pokawałkowany, lub jest to tzw. pochówek wtórny, w którym zdekompletowany kościec starano się ułożyć w porządku anatomicznym. Wskazuje na to zwłaszcza ułożenie kości krzyżowej (ryc. 3A).

W miejscu, gdzie powinna się znajdować czaszka zmarłego leżały dwie czworościenne siekiery o bardzo wklęsłych bokach i łukowatych ostrzach, wykonane z krzemienia świeciechowskiego (ryc. 4: 1, 3) oraz niewielki toporek kamienny, prawdopodobnie przerobiony z większego, uszkodzonego egzemplarza (ryc. 4: 2). Na wysokości lewego ramienia znajdował się wiór z krzemienia czekoladowego (ryc. 3B: 1), zaś między żebrami w sąsiedztwie lewego łokcia – trzy grociki z wciętą podstawą z krzemienia czekoladowego. Cztery, taki sam grocik znajdował się w pobliżu lewego kolana (ryc. 3B: 2-5). Ponadto w pobliżu stóp zmarłego znaleziono fragmenty czaszki, ułamki rogu i drobne kości bliżej nieokreślonego niewielkiego przeżuwacza, prawdopodobnie kozy oraz kości należące do świni.

CMENTARZYSKO KULTURY MIERZANOWICKIEJ

Odkryto 8 grobów, które łączą się z tą kulturą. Zlokalizowane były w bezpośrednim sąsiedztwie SW ćwiartki kopca, jakby łukiem otaczając go od tej strony. Tworzyły dwa skupiska: południowe – złożone z pięciu grobów i północne – z trzech. Rozdzielała je 5-8 m przerwa (ryc. 1). Stan zachowania czterech grobów (nr 1, 2, 5, 7) ocenić trzeba jako dobry i bardzo dobry, pozostałe cztery (nr 3, 4, 6, 12) zachowane były bardzo źle lub szczątkowo (por. Wstęp). Jamy grobowe rysowały się bardzo różnie, lecz wydaje się, iż wszystkie miały kształt prostokątów z zaokrąglonymi narożnikami i rozmiary od 145 x 85 cm do 200 x 80 cm. Zorientowane były wzdłuż osi E-W, z wyjątkiem grobu nr 1 (NWW-SEE) i nr 5 (NNW-SSE). W grobach nr 1, 5, 7 pochowano mężczyzn³ – szkielety leżały na prawym boku (jeden

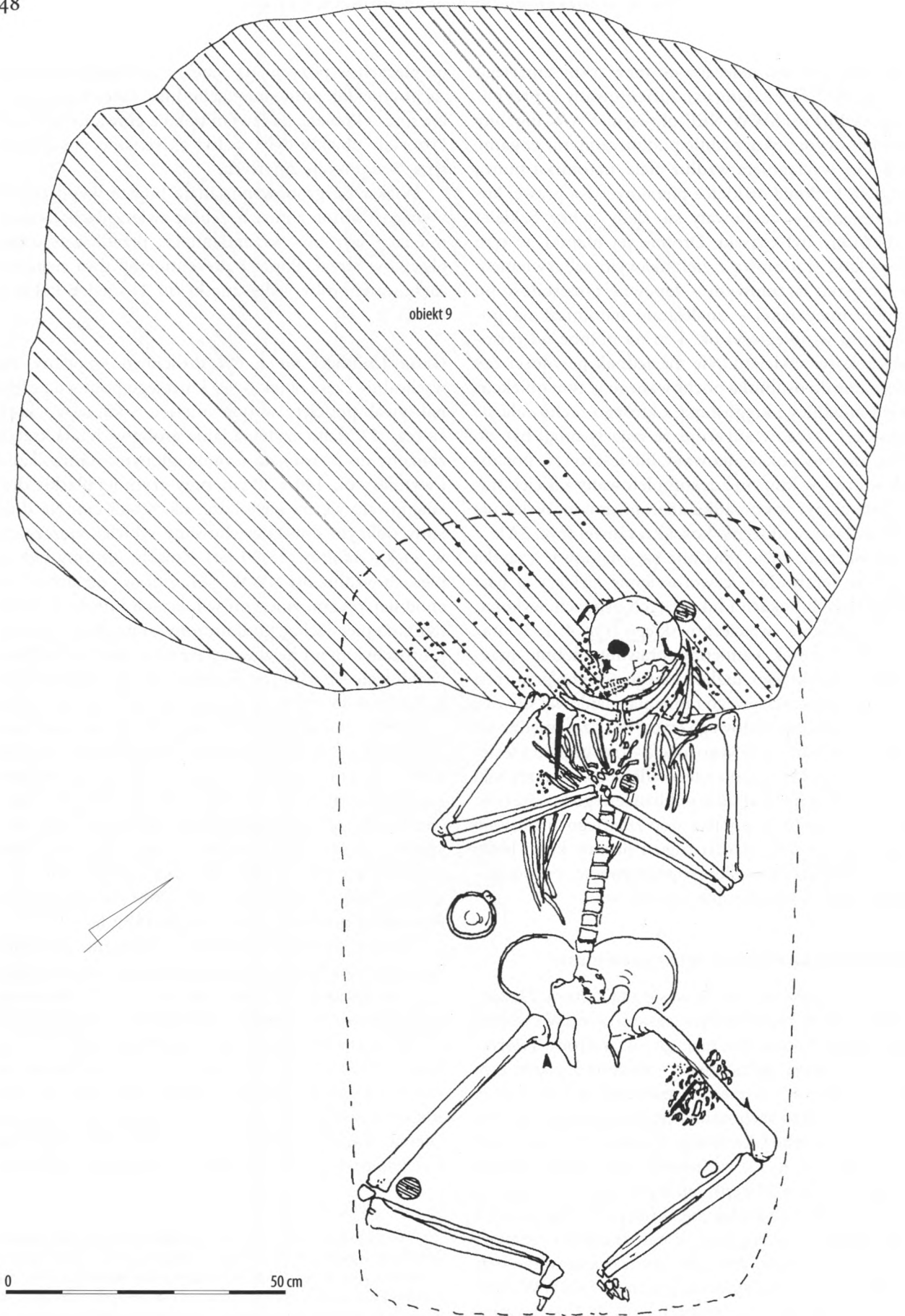
na plecach w pozycji „na żabę”) z głowami od strony zachodniej lub północno-zachodniej, natomiast w grobie nr 2 – kobietę, na lewym boku z głową na wschód. Pozostałe obiekty były nazbyt zniszczone, aby rekonstruować pozycję zmarłych.

Większość grobów posiadała bogate wyposażenie w postaci ozdób z muszli, zębów zwierzęcych, fajansu, miedzi i wyrobów krzemiennych, przede wszystkim grocików strzał. Poniżej prezentujemy dwa najlepiej zachowane groby: jeden męski (nr 1) i jeden kobiecy (nr 2).

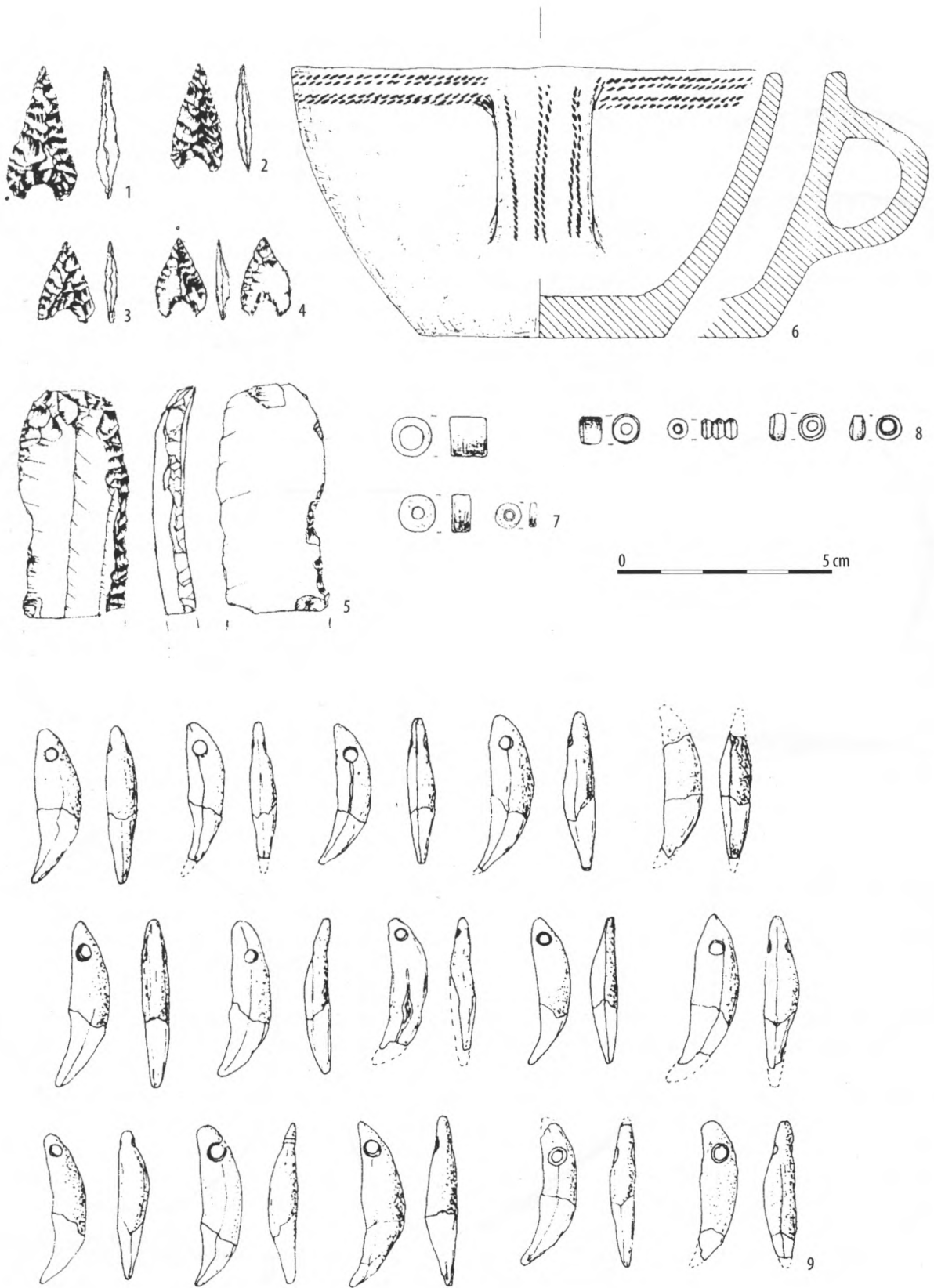
GRÓB (OBIEKT) NR 1 był częściowo wkopany we wschodnią część obiektu 9, z kolei jego północną część nakrywał, podcięty w tym miejscu orką, nasyp kopca (ryc. 1). Słabo czytelna jama grobowa miała kształt zbliżony do prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami i wymiary ok. 140 x 80 cm, przy czym jej płaskie dno znajdowało się na głębokości ok. 40-45 cm. Na dnie jamy odkryto dobrze zachowany szkielet mężczyzny w wieku *Adultus* (25-30 lat). Zmarły ułożony był na plecach wzdłuż osi NWW-SEE, z głową od strony zachodniej, rękami zgiętymi w łokciach i dłońmi złożonymi na piersiach, z podkurczonymi nogami i kolanami rozchylonymi na zewnątrz, przy czym lewe kolano znajdowało się wyżej od prawego (ryc. 5). Taka pozycja kończyn dolnych może być wynikiem złożenia zwłok z wysoko podkurczonymi nogami (skrępowanymi) w krótkiej a szerokiej trumnie (wymiarów ok. 130-140 x 80 cm), której ślady nie zachowały się (nie zostały zaobserwowane), po czym w trakcie rozkładu, kości „rozleciały się” na zewnątrz. Nie można również wykluczyć, że zmarłego ułożono tak w trakcie pochówku – znane są groby, w których zmarły leży w takiej pozycji w jamie o wymiarach 240 x 140 cm, np. Jelšovce (Słowacja), grób 444 (por. J. Batora 1991, fig. 11).

Między prawym łokciem a talerzem miednicy zmarłego znajdował się niewielki kubek z taśmowatym uchem zdobiony odciskami sznura (ryc. 6: 6). Na wysokości głowy i na piersiach znaleziono 2 okrągłe blaszki miedziane z podwójnymi otworkami (ryc. 7: 5, 7). Trzecia, nieco większa owalna blaszka, znajdowała się wewnątrz zgięcia prawego kolana (ryc. 7: 6). Na wysokości czaszki, po jej lewej stronie, poniżej prawego talerza miednicy i przy lewym udzie leżały 4 grociki z wciętą podstawą wykonane z krzemienia czekolado-

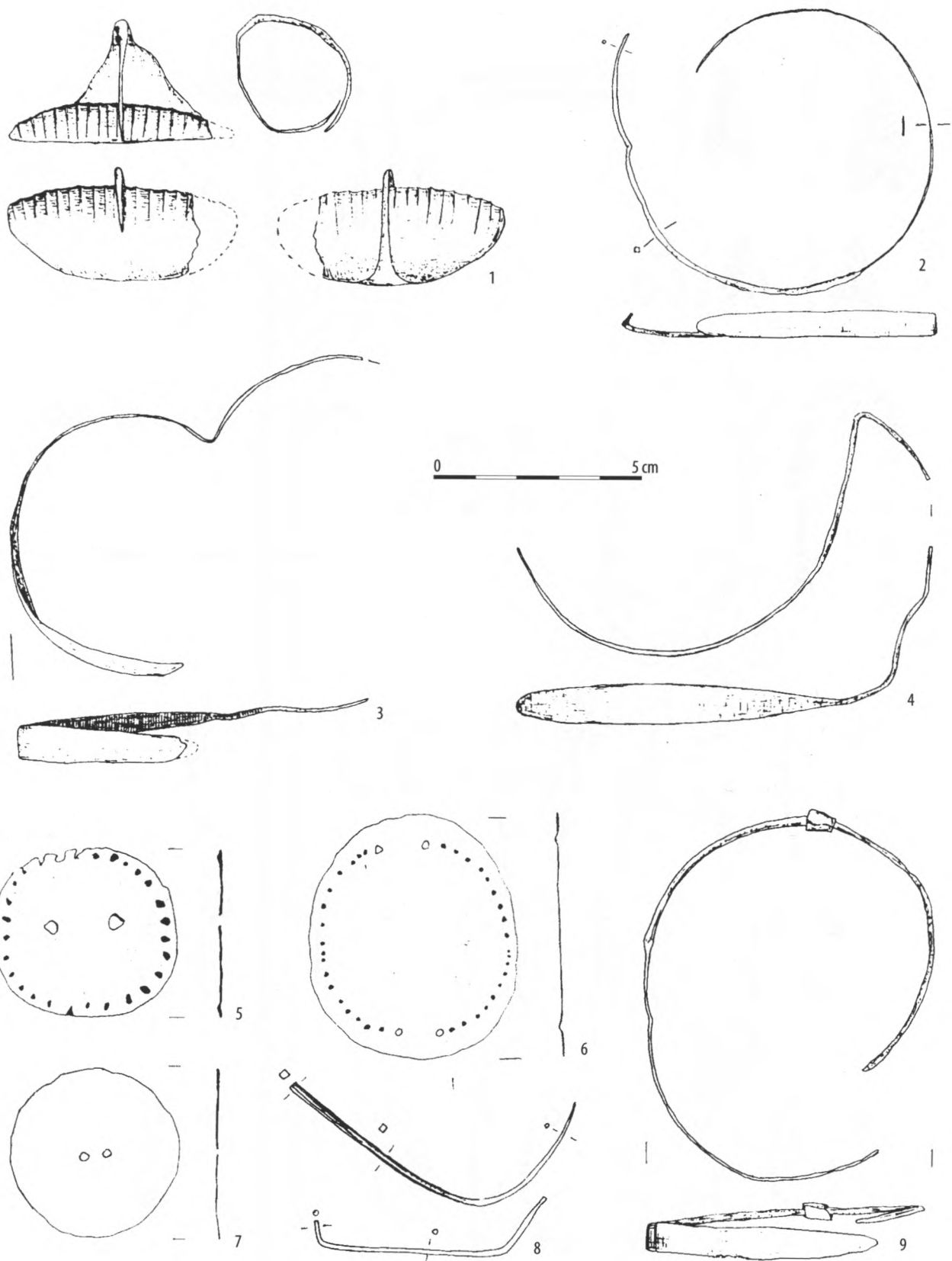
³ Ścisła norma obrzędowa zaobserwowana na cmentarzyskach kultury mierzanowickiej, według której prawy bok i zachodni kierunek ułożenia głowy zarezerwowany był dla mężczyzn, lewy bok i wschodni kierunek ułożenia głowy dla kobiet, pozwala sądzić, że również w grobie nr 5 pochowano mężczyznę (według analizy antropologicznej *Juvenis* o nieokreślonej płci).

Ryc. 5. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Obiekt nr 1 – grób kultury mierzanowickiej. Rys. Marek Florek.

Ryc. 6. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Elementy wyposażenia obiektu nr 1: 1-4 – krzemień czekoladowy; 5 – krzemień jurajski; 6 – glina; 7 – fajans; 8 – róg jelenia; 9 – zęby psa lub wilka. Rys. T. Chmielewski (1-5) i M. Florek (6-9).

Ryc. 7. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Elementy wyposażenia obiektu nr 1: 1-9 – miedź. Rys. M. Florek.

wego (ryc. 6: 1-4). Po obu stronach czaszki i częściowo pod nią, znajdowały się po 2 miedziane zausznice w kształcie wierzbowego liścia (ryc. 7: 2-4, 9), zaś pod czaszką, na wysokości karku zmarłego – pierścień miedziany (ryc. 7: 1). Pod czaszką oraz częściowo obok niej, a także na wysokości ramion i piersi znaleziono ponad 1700 paciorków z muszli małży (ryc. 8: 2), w tym część w układzie wskazującym, że pierwotnie nanizane były one na co najmniej 3 sznury. Między czaszką a piersiami (na wysokości szyi, częściowo nasunięte na zuchwę i czaszkę) leżały 3 pary dużych szabl dzika z otworkami, tworzące rodzaj napierśnika (ryc. 8: 3). Przy mostku znajdowały się 4 segmentowe paciorki z fajansu (ryc. 6: 8), a na żebrach po prawej stronie klatki piersiowej szpila kościana (ryc. 8: 4). Tuż poniżej niej zlokalizowane było skupisko 27 paciorków z rogu jelenia (ryc. 8: 1). Przy lewej kości udowej, w połowie jej długości znajdowało się ponad 40 sztuk zawieszek z zębów zwierzęcych (psich lub wilczych) z przewierconymi otworkami (ryc. 6: 9; 8: 6, 8), a wśród nich krótka szpila kościana z profilowaną główką (ryc. 8: 5) i drapacz na wiórowcu z krzemienia jurajskiego (ryc. 6: 5). Ponadto w warstwie ornej powyżej szkieletu znaleziono kilkadziesiąt paciorków z muszli, rogu, pojedyncze paciorki fajansowe, zawieszki z zęba zwierzęcego (ryc. 8: 7) i fragment blaszki miedzianej, niewątpliwie należące do wyposażenia tego grobu, wtórnie przemieszczone przez orkę bądź gryznie.

GRÓB (OBIEKT) NR 2. Jama grobowa była nieczytelna, zaś ułamki kości i elementy wyposażenia znajdowały się już na powierzchni pola, częściowo rozwleczone na większej przestrzeni. Na głębokości ok. 30-40 cm, częściowo jeszcze w obrębie warstwy ornej, znajdował się uszkodzony orką szkielet (zniszczona była przede wszystkim czaszka, częściowo również kości rąk i klatki piersiowej) kobiety zmarłej w wieku *Maturus* 30-35 lat. Ułożony był na lewym boku, z podkurczonymi nogami, rękami zgiętymi w łokciach i dłońmi na piersiach lub przy głowie (jest to trudne do określenia ze względu na stan zachowania szkieletu), w przybliżeniu wzdłuż osi W-E, z głową od strony wschodniej (ryc. 9A). Na wysokości prawego ramienia znajdował się niewielki płaski kamień, między żebrami zaś paciorek z fajansu. Pozostałe zabytki, które można uznać za wyposażenie grobu – paciorki z muszli (ok. 20 szt.) i fajansu (6 szt.), zawieszki z zębów zwierzęcych, zausznica miedziana, fragment nieokreślonego przedmiotu z miedzi (niewielkie ostrze lub część szpili – ryc. 9B: 1-4) – znaleziono powyżej szkieletu, w warstwie ornej, tak że określenie ich lokalizacji w obrębie jamy grobowej jest niemożliwe do odtworzenia.

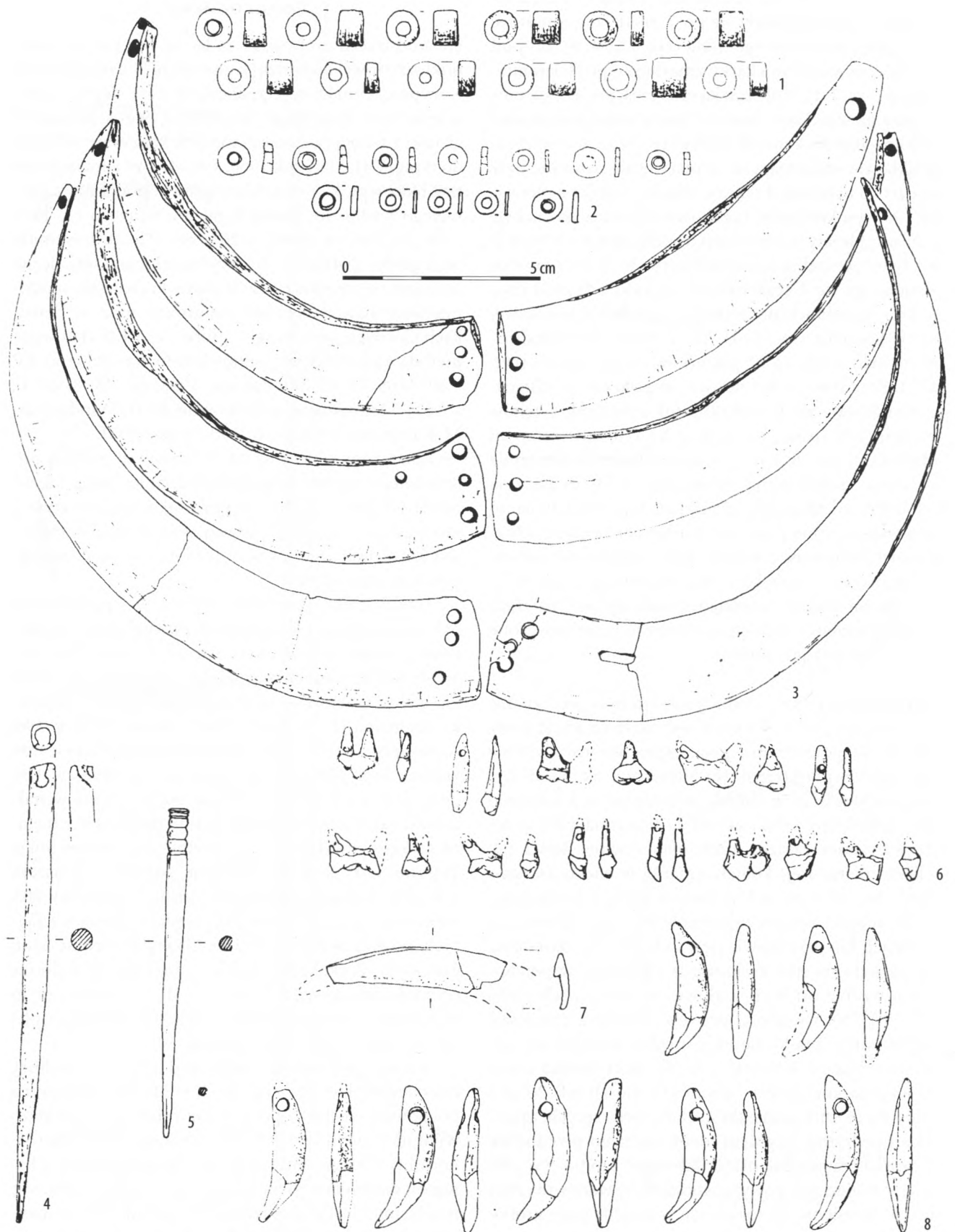
UWAGI OGÓLNE

Spośród trzech grobów, które łączymy z kulturą ceramiki sznurowej najlepszą „legitymację” ma obiekt nr 15, w wyposażeniu którego znalazły się dwie siekiery krzemienne typu Ib według J. Machnika (1966, s. 45), cztery grociki z wciętą podstawą i toporek kamienny zbliżony do typu IV (J. Machnik 1966, s. 42-43). W istocie jest to tzw. okaz wysoki, przerobiony prawdopodobnie z pękniętego wzdłużnie topora typu 3A Struvego (A. Bronicki, S. Kadrow 1998, s. 263, ryc. 22: 2). Inwentarz tego grobu, zwłaszcza siekiery krzemienne, ma liczne analogie na cmentarzyskach grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej, m.in. w Żernikach Górnych, pow. buski – groby 115 i 138, datowane metodą radiowęglową odpowiednio na 3930±60 BP i 4010±65 BP (P. Włodarczak 1998, fig. 45: 8; 64: 6; s. 167) i Smrokowie, pow. krakowski (P. Włodarczak, M. Kamińska, P. Micyk, B. Witkowska 2003).

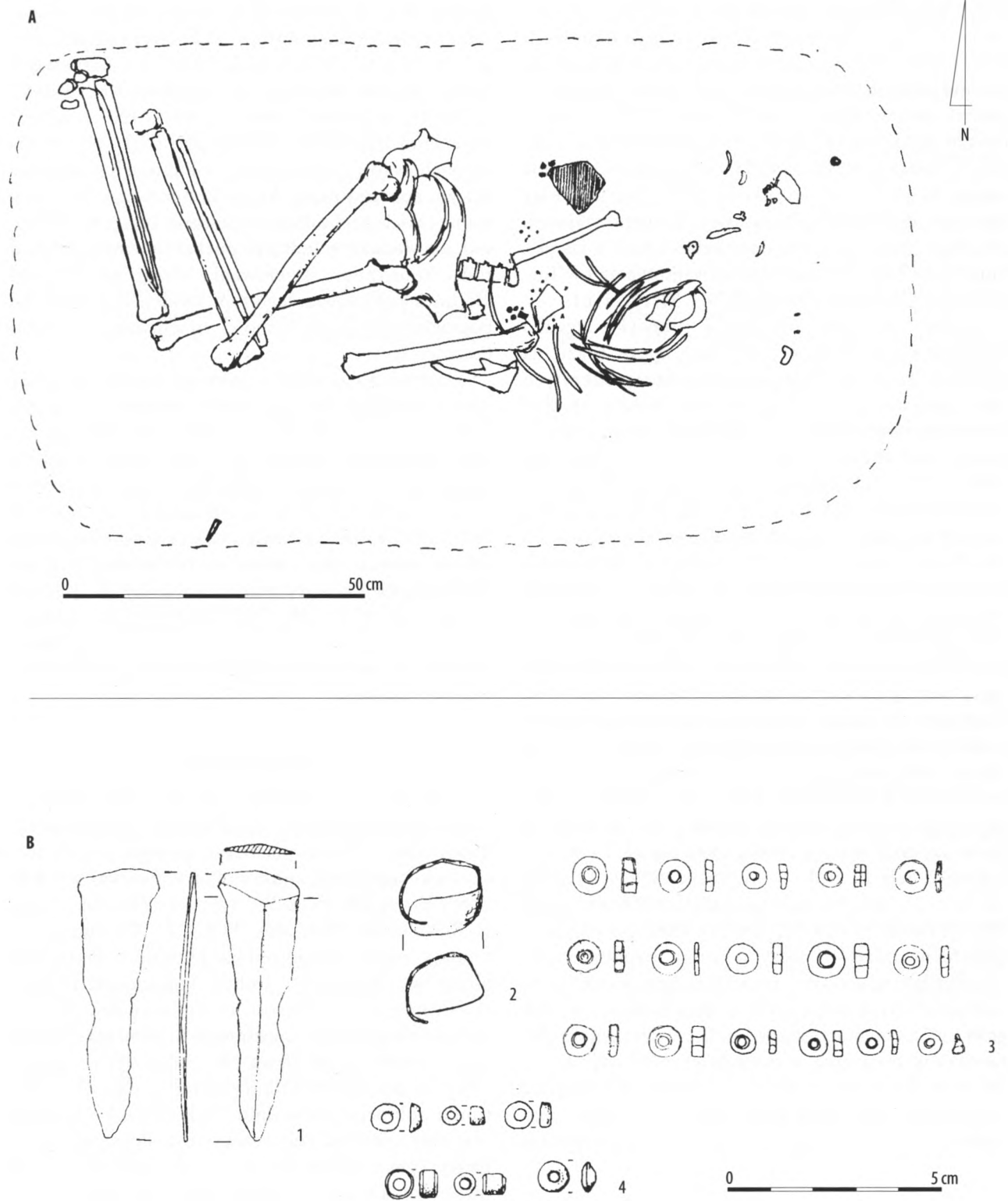
Zniszczony obiekt nr 14, położony w pobliżu poprzedniego grobu, najprawdopodobniej także łączyć trzeba z kulturą ceramiki sznurowej, na co wskazywać może grocik z wciętą podstawą znaleziony w rumowisku kości, jeśli rzeczywiście wchodził on w skład wyposażenia tego grobu.

Trzeci obiekt – podwójny grób nr 9 – pozbawiony był wyposażenia określającego przynależność kulturową, posiada jednak wyraziste cechy obrządku pogrzebowego, wymieniane wśród charakterystycznych dla grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej (J. Machnik 1966, s. 61-63; 1979, s. 396; A. Kempisty 1978, s. 279-284). Dwie pochowane w nim kobiety leżą głowami na północny wschód, w tzw. pozycji boczno-plecowej: klatki piersiowe na wznak, czaszki zaś i kończyny dolne (silnie skurczone, z piętami stykającymi się niemal z miednicą) na lewym boku. Typowe jest ułożenie kończyn górnych, zwłaszcza u zmarłej leżącej od strony zachodniej (pochówek 9B): jedna ręka zgięta i złożona na piersiach, druga wyciągnięta wzdłuż tułowia (ryc. 2). Groby podwójne osób dorosłych, aczkolwiek rzadko spotykane w kulturze ceramiki sznurowej, zwykle – tak jak w analizowanym tu zespole – kryją szczątki osobników tej samej płci (A. Kempisty 1978, s. 283-285, tab. 9).

Niezwykle ważny dla badań nad fazą późną kultury mierzanowickiej jest grób nr 1, w którym mężczyzna pochowany został w pozycji „na żabę”. Poza wyjątkowym ułożeniem szkieletu wyróżnia go niezwykle różnorodny i bogaty inwentarz, na który składa się 8 kategorii surowcowych (ceramika, kość, szable dzika, róg, miedź, muszle, fajans, krzemień) i ponad 1750 elementów wyposażenia. W skali bogactwa opracowanej dla

Ryc. 8. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Elementy wyposażenia obiektu nr 1: 1 – róg jelenia; 2 – muszle małża; 3 – szable dzika; 4-5, 7 – kość; 6, 8 – zęby pasa lub wilka. Rys. M. Florek.

Ryc. 9. Złota, pow. Sandomierz, stan. 6. Plan (A) i wyposażenie (B) obiektu nr 2 – grobu kultury mierzanowickiej; 1, 2 – miedź; 3 – muszle małża; 4 – fajans. Rys. M. Florek.

cmentarzyska w Iwanowicach, pow. krakowski, stan. „Babia Góra” (S. Kadrow, A. i J. Machnikowie 1992, s. 66-67) zespół grobowy ze Złotej osiąga rekordową liczbę 400 punktów⁴. Poszczególne elementy wyposażenia znajdują dobre analogie w zespołach grobowych fazy późnej kultury mierzanowickiej, zwłaszcza na cmentarzyskach w Mierzanowicach i Wojciechowicach, pow. opatowski, Złotej „Nad Wawrem” (J. Bąbel 1987), czy Orłiskach Sokolnickich, pow. tarnobrzeski (S. Czopek, S. Kadrow, P. Mitura 1993, ryc. 8). Zwrócić trzeba uwagę na przedmiot wyjątkowy jakim jest zdobiony pierścień miedziany odkryty pod kręgami szyjnymi zmarłego (służył zapewne do spięcia włosów w kucyk), który poza Złotą, wystąpił jedynie w grobie nr 1 w Torczyniu na Ukrainie (J. Fitzke 1975, s. 54, ryc. 1: b).

Groby „na żabę” występują niezwykle rzadko w schyłkowym neolicie i wczesnej epoce brązu na ziemiach polskich. Z sześciu dotychczas odkrytych dwa związane są z kulturą ceramiki sznurowej (Żuków, pow. buski, grób 1 – J. Marciniak 1960, s. 47-49; Kietrz, pow. głubczycki, grób 2711 – J. Chochorowski 1976, s. 125-131), jeden z kulturą złocką (Złota, stan. „Nad Wawrem”, grób I – J. Żurowski 1930, s. 152-154, tabl. XVI) i jeden z kulturą pucharów dzwonowatych (Samborzec, pow. sandomierski, grób 3 – J. Kamińska, A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1970, fig. 2). Pozostałe dwa łączą się z kulturą mierzanowicką. Poza opisywanym grobem nr 1 ze Złotej, stan. 6, grób mężczyzny złożonego na plecach ze zgiętymi i rozrzuconymi nogami, w pozycji na jeźdźca, jak pisze B. Baczyńska (1994, s. 34) odkryty został na cmentarzysku w Szarpii, pow. proszowicki (grupa szarbiańska, faza późna). Częściej obiekty takie występują na cmentarzyskach tej kultury na Słowacji. Kilka grobów kryjących podobnie złożone szczątki pochodzi z cmentarzysk grupy nitrzańskiej (Jelšovce, grób 444 – J. Batora 1991, fig. 11, 19: 6; Šala I, grób 2, Šala II, grób 7 – A. Točík 1979, s. 145, Taf. XI: 2, s. 157, Abb. 90) oraz koszańskiej (Koszyce, grób 143 – J. Pástor 1969, s. 52, Obr. 18). Poza specyficznym ułożeniem zmarłych łączy je jedna wspólna cecha – wszystkie są grobami mężczyzn. Bardzo różnie są natomiast wyposażone: od stosunkowo bogatych – jak grób nr 7 z cmentarzyska w Šali II, zawierający 12 elementów wyposażenia, w tym sztylet metalowy (A. Točík 1979, Taf. LXIII: 7-18), czy grób nr 444 z Jelšoviec (2 naczynia, bransoleta miedziana, szable dzika – nazywany przez J. Batorę grobem wodza) – do całkowicie

pozbawionych inwentarza – jak grób nr 143 z Koszyc (J. Pástor 1969, s. 52).

Groby „na żabę” występują przede wszystkim we wczesnobrązowych kulturach strefy stepowej i leśno-stepowej wschodniej Europy – jamowej i katakumbowej (A. Häusler 1976; E. Kaiser 2003; J. J. Rassamakin 2004). Badacze słowaccy (V. Budinský-Krička 1967, s. 331-332, a za nim J. Batora 1991, s. 120) z oddziaływaniami tego kręgu kulturowego wiążą pojawienie się pochówków „frog position” w kulturach przykarpackiego, episznurowego kręgu kulturowego. Występowanie takich pochówków w kulturze ceramiki sznurowej, a zwłaszcza w kulturze pucharów dzwonowatych rodzi konieczność skierowania uwagi na zachodni kierunek poszukiwań tego typu tendencji w obrządku pogrzebowym u społeczności eneolityczno-wczesnobrązowych.

Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w Złotej, stan. 6 związane jest z jej późną, samborzecką grupą. Świadczy o tym przede wszystkim obecność paciorków fajansowych, paciorków z muszli małża i zausznic miedzianych o długim i wąskim liściu (grupa pierwsza – A. Točík 1963, s. 723-727, odmiana „c” – J. Machnik 1982, s. 87), które to elementy zaliczane są do wyznaczników właśnie fazy późnej, a równocześnie grupy samborzeckiej kultury mierzanowickiej (S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 84). Poza kształtem liści zausznic ważny jest tu również fakt, że występują one w grobach męskich, co we wcześniejszych fazach tej kultury prawie się nie zdarza.

ZAKOŃCZENIE

Stwierdzona na stanowisku sekwencja chronologiczno-kulturowa (kultury kręgu naddunajskiego, prawdopodobnie kultura pucharów lejkatych, kultura ceramiki sznurowej, kultura mierzanowicka) jest dość częstym zjawiskiem na Wyżynie Sandomierskiej (por. H. Kowalewska-Marszałek 2000, s. 71-72). Zwraca natomiast uwagę bezpośrednia bliskość przestrzenna obiektów osadowych i grobów kultury mierzanowickiej, sugerująca możliwość ich funkcjonowania w obrębie różnych jej faz. Zagadnienie to wymaga dalszych badań, podobnie jak zasięg obu cmentarzysk (kultury ceramiki sznurowej i kultury mierzanowickiej) w kierunku północno-wschodnim i ich związek z kopcem, oraz przynależność kulturowa i chronologia tego ostatniego. Tym niemniej już w świetle dotychczasowego rozpoznania stan. 6 w Złotej wydaje się jednym z ciekawszych tego typu obiektów na Wyżynie Sandomierskiej, badania którego powinny być kontynuowane zarówno ze względów konserwatorskich, jak i czysto poznawczych.

⁴ Wyliczenia tego dokonaliśmy tylko dla podkreślenia wyjątkowego bogactwa grobu ze Złotej, zdając sobie sprawę, iż skala bogactwa cmentarzyska babiogórskiego nie jest uniwersalna dla całej kultury mierzanowickiej.

LITERATURA

- Baczyńska Barbara
1994 *Cmentarzisko kultury mierzanowickiej w Szarpii, woj. kieleckie. Studium obrządku pogrzebowego*. Kraków
- Bátora Jozef
1991 *The Reflektion of Economy and social Structure in the Cemeteries of the Chlopice-Veselé and Nitra Cultures*. Slovenská Archeológia 39, s. 91-142.
- Bąbel Jerzy T.
1987 *Obrządek pogrzebowy we wczesnym okresie epoki brązu na Wyżynie Sandomierskiej* (maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie).
- Bronicki Andrzej, Kadrow Sławomir
1998 *Schyłkowoneolityczne topory kamienne z terenu województwa chełmskiego. Metrologia. Zagadnienie utylizacji destruktywów*. Archeologia Polski Środkowo-wschodniej 3, s. 260-265.
- Budinský-Krička Vojtech
1967 *Vchýodoslovenské mohyly*. Slovenská Archeológia 15, s. 277-288.
- Chochorowski Jan
1976 *Pochówek szkieletowy kultury ceramiki sznurowej z Kietrza, woj. Opole*. Sprawozdania Archeologiczne 28, s. 125-131.
- Czopek Sylwester, Kadrow Sławomir, Mitura Piotr
1993 *Materiały z wielokulturowego stanowiska w Orlikach Sokolnickich, woj. Tarnobrzeg*. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1991-1992, s. 53-70.
- Fitzke Jan
1975 *Cmentarzisko kultury strzyżowskiej w Torczyniu pod Łuckiem na Wołyniu*. Wiadomości Archeologiczne 40: 1, s. 53-61.
- Florek Marek
2004 *Wielkie kurhany w okolicach Sandomierza*. Zeszyty Sandomierskie R. 11 nr 18, s. 4-7.
- Häusler Alexander
1976 *Die Gräber der älteren Ockerbrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*. Berlin.
- Kadrow Sławomir, Machnikowie Anna i Jan
1992 *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. II. Cmentarzisko z wczesnego okresu epoki brązu*. Kraków.
- Kaiser Elke
2003 *Studien zur Katakombengrabkultur zwischen Dnepr und Prut. Mainz am Rhein*. Archäologie in Eurasien 15.
- Kamińska Jadwiga, Kulczycka-Leciejewiczowa Anna
1970 *The Neolithic and Bronze Age Settlement at Samborzec in the Sandomierz District*. Archaeologia Polona 12, s. 223-246.
- Kempisty Andrzej
1978 *Schylek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań na kopcami*. Warszawa.
- Kowalewska-Marszałek Hanna
2000 *Kontynuacja osadnicza a zmiana kulturowa – na przykładzie badań cmentarzyska w Kicharach Nowych koło Sandomierza*. W: *Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa*, red. S. Tabaczyński. Warszawa, s. 69-74.
- Machnik Jan
1966 *Studia na kulturę ceramiki sznurowej w Małopolsce*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*. W: *Neolit*, red. W. Hensel, T. Wiślański. Wrocław, s. 337-411. *Præhistoria Ziemi Polskich* 2.
1982 *Uwagi o wyrobach metalowych z początków epoki brązu w południowo-wschodniej Polsce*. Pamiętnik Muzeum Miedzi 1, s. 79-100.
- Marciniak Józef
1960 *Materiały neolityczne z Żukowa, pow. Sandomierz*. *Materiały Archeologiczne* 2, s. 43-56.
- Pástor Ján
1969 *Košické pohrebisko*. Košice.
- Rassamakin Jurij J.
2004 *Die nordpontische Stepe in der Kupferzeit*. Berlin.
- Točík Anton
1963 *Die Nitra – Gruppe*. *Archeologické Rozhledy* 15, s. 716-774.
1979 *Včapy-Opatovce a d' alšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku*. Nitra.
- Włodarczak Piotr
1998 *Chronologia absolutna grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej na podstawie danych z cmentarzyska w Żernikach Górnych*. *Sprawozdania Archeologiczne* 50, s. 31-54.
- Włodarczak Piotr, Kamińska Monika, Micyk Paweł, Witkowska Barbara
2003 *Grób kultury ceramiki sznurowej w Smrokowie, woj. małopolskie*. *Sprawozdania Archeologiczne* 55, s. 119-135.
- Żurowski Józef
1930 *Dwa groby kultury żółkiej*. W: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr. Włodzimierza Demetrykiewicza*, red. J. Kostrzewski. Poznań, s. 151-176. *Biblioteka Prehistoryczna* 1.

MAREK FLOREK, ANNA ZAKOŚCIELNA

RESULTS OF RESCUE EXCAVATIONS AT SITE 6 IN ZŁOTA, SANDOMIERZ DISTRICT IN 2002-2004

SUMMARY

Site 6 in Złota covers a part of culmination of a narrow loess promontory between the vallies of Wisła and Życia (Polanówka) rivers, in local country tradition called "Kwacala" after the grave-mound of the legendary knight Kwacala who fell in the battle with Tatar (Fig. 1). During saving investigations conducted in 2002-2004, the area obtaining the south-west slope of the mound and measuring 290 sq. m of the site surface was uncovered (Fig. 1). There were registered 23 features, mainly graves of the people of the Corded Ware and Mierzanowice cultures. Only the latter are the subject of the report, whereas the another discoveries have been only briefly mentioned.

Site 6 in Złota has a multi-cultural character. Apart from a non-dated mound, being probably remnants of a great barrow of the people of the Funnel Beaker culture, with younger grave pits dug into its slope, till now 18 features of different functions and chronologies were surveyed. They are remains of settlements of the Linear Band Pottery, Malice and Mierzanowice cultures and cemeteries of the Corded Ware and Mierzanowice cultures.

There were also recorded some other structures, maybe in a certain manner functionally connected with the cemeteries (Fig. 1). With the Corded Ware culture one can unit for sure an object (a grave) 15, presumably also objects (graves) 14 and 9. The last one, containing a double burial, created stratigraphic configuration with, partly embedded into it, younger grave of the Mierzanowice culture (object 1).

The most numerous group of features recorded at the site create graves of the Mierzanowice culture - 8 ones were explored up to the present (objects 1-7, 12) and all were situated in the immediate surrounding of the mound. To the cemetery of the Mierzanowice culture one can relate object 13 - remnants of not large hearth, slightly sunk into the ground and without any stone constructions. Among explored graves, a special attention should be paid to the grave 1 because of non-typical disposition of the buried person (so called "frog position") and extremely rich furnishing (Fig. 5-8).

Dr Marek Florek
Instytut Archeologii UMCS
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
gflorek@wp.pl

Dr Anna Zakościelna
Instytut Archeologii UMCS
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
annazakoscielna@wp.pl